

Az adott helyzetben azonban már nem az ország egységének kérdéséről volt szó, hiszen Jugoszlávia 1991 júniusában gyakorlatilag széthullott (Szlovénia és Horvátország június 25-én proklamálta függetlenségét), hanem a már létező fegyveres konfliktusok további eszkalálódásának megakadályozásáról. A boszniai háborús válság elhúzódásának okát én nem elsősorban a gyakran emlegetett „nyugati tehetetlenségben”, a „morális felelősségvállalás hiányában”, vagy éppen a „pángermán törekvésekben” látom, hanem abban, hogy a válság kezelése ennek a nagy, szemünk előtt zajló *világpolitikai átrendeződésnek rendelődött alá*. De arról sem feledkezhetünk meg, hogy egyes balkáni kis országok politikai elitjei még mindig rég letűnt korok hamis mítoszait kergetik, s a 20. század végén is azt hiszik, hogy az ún. *lineáris nacionalizmus* megfelel a kor kihívásának. Ez az általam lineárisnak nevezett nacionalizmus az állam területi nagyságában méri a nemzet nagyságát, csak ettől reméli a nemzet felvirágzását. Lassan elmúló századunk azonban már régen túllépett ezen a felfogáson. A modern nemzetek már nem négyzetkilométerekben mérik belső kohéziójukat, s a világ sem ennek alapján ítéli meg őket. A minőségi jegyek, mint az emberi szabadságjogok, a szociális biztonság, a demokratikus hatalomgyakorlás, a politikai és nemzeti másság iránti tolerancia jelöli ki egy-egy nemzet helyét ma Európában.

Mi, akik itt élünk ebben a térségben, egyelőre csak reménykedhetünk, hogy előbb vagy utóbb utat tör magának ez a felismerés. De jó, ha tudjuk: a történelemnek nincs előre megírt librettója, s a válság megoldásának sincs előre kitapostott útja.

JUHÁSZ ERZSÉBET

A délszláv háború és a vajdasági magyarság sorsa

Az a hatás, amelyet az elmúlt három év leforgása alatt a délszláv háború gyakorolt a vajdasági magyarság sorsára, magában foglalja mindazokat a vonatkozásokat, amelyek az ottani kisebbség identitástudatát jellemzik. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy e polgárháború a villámcsapás fényerejével világított rá mindazokra a zavarokra, hasadt-ságokra és elementáris bizonytalanságokra, amelyek a vajdasági magyarság identitástudatára mindig is oly jellemzőek voltak Trianontól napjainkig, csak a körülmények folytán nem kerültek ilyen éles megvilágításba. Mindennek kifejtéséhez rövid történeti áttekintés szükségeltetik. Önmagában ugyanis az a körülmény, hogy a véres polgárháborúban való részvétel veszélye potenciálisan a vajdasági magyarság valamennyi hadköteles tagjára kiterjedt, nem szolgáltat elégséges magyarázatot ahhoz a nagyfokú elvándorláshoz, amely az elmúlt bő három év folyamán következett be, s tart mind a mai napig is, úgy tűnik, feltartóztathatatlanul.

Áttekintésemet egy szlovákiai magyar esszéíró, Peéry Rezső meghatározásával indítom: „1918, a Monarchia felbomlásának éve csúcsponton találta a magyar irodalom

Elhangzott a hollandiai Mikes Kelemen Kör tanulmányi napjain, 1994. szept. 24-én.

huszadik századbeli nagy korszakát – írja. – Az impériumváltás óta a magyar kultúr-folyamatosság megszakadt. Az új magyar létformák s a párhuzamosan élő magyar kultúrák kísérleti korszakát éljük azóta.” Peéry talán maga sem gondolt arra, hogy a párhuzamos kultúrák meghatározásában mennyire benne rejlik, hogy egymás mellett, de egymással mégsem találkozva. Trianon óta máig jellemző e párhuzamos kultúrákra, nemcsak a kisebbségi, hanem a nyugati magyar kultúrákat is természetesen bele-számítva, hogy nincs vagy csak elvétve, kivételes, felfénylő szituációban van átjárás és áthallás, egyszerűen eleven kommunikáció ezek között a nyelvükben és hagyományai-kban egyaránt magyar kultúrákban. A határon kívül élő magyarság sokat emlegetett kettős kötődésére az a legjellemzőbb, hogy máig is inkább kényszerűségből fakad, mint belső szükségletből. Ennek az a legfőbb oka, hogy a kisebbségi sorba került ma-gyarság nem önszántából választotta azt az államot, amelyben él, hanem rákényszerít-tették. S Trianon óta az épp érvényben lévő társadalmi-politikai diktátumok sohasem kedveztek a kisebbségnek, hogy az átrendezett határok között gyökeret verjen. Az egye-temes magyarság s az egyetemes magyar kultúra hasadtsága elsősorban a politikai diktá-tumok következménye. Mindebből következik a kisebbségi magyarság identitástudatá-nak bizonytalansága.

Ugyancsak Peéry Rezsőt idézem annak érzékeltetésére, hogy milyen mély és alap-vető a kisebbségiek önzonosságának hasadtsága. Mindenekelőtt azért Peéryt, mert egy olyan helyzetben vet számot önnön kisebbségi sorsával, életformájával, amikor fel-csillan a remény, hogy húsz év után újra visszacsatolják a Felvidéket (Pozsonnyal együtt) az anyaországhoz. Ez a szituáció fokozza a belső őszinteséget, adott esetben ezért hivatkozom erre a megfogalmazásra. „Ha a város (ti. Pozsony) határa a somorjai mezőkkel mégis megnyílna Pest felé! Tájak, könyvek, emberek, városok jönnek felém, nyájasan szabad özőnlésben, hogy ifjúságom furcsa traumáit gyógyítsák. A kettős éle-tét, a száműzöttségét, a leszorítottságát, hogy levegyék rólam a terhet, melyet viselni már nem bírok.”

A vajdasági magyarság identitástudatának sajátos zavarai, megítélésem szerint, kezdettől fogva abból az áldatlan körülményből fakadnak, hogy Trianon előtt a Vajda-ság nem rendelkezett úgyszólván semmilyen kulturális hagyományokkal. Dettre János, a Bácsmezei Napló széles látókörű, művelt szerkesztője írja 1922-ben: „Hiányzik itt minden. Hiányzik a kezdeményezés bátorsága, hiányzik a tömeg helyeslő és bátorító érdeklődése, hiányzik azokból a segítő jó szándék, akik visszhangossá tudnák tenni az ébresztő szót. Itt nem elég jogcím a magyarság és a kultúráért végzett munka. Tegnap-ról már megszületett, s máról holnapra eltűnt kicsi érdekek fojtogatják a legtisztább szándékot. Kiben van annyi emelkedettség, annyi rajongás, hogy a cui prodest sunyi gyanúját el tudja hessegetni, ha olyan gondolat fogan, olyan szándék születik, mely ja-vára szolgálna mindenkinek, aki itt él és magyar?” Maga Szenteleky fogalmazza meg mindezt átfogóan tíz évvel később. Az a Szenteleky Kornél, akiről méltán állapítható meg, „hogy a lokálpatriotizmus lélekformáló és megtartó erejét ő gyökerezette meg a Délvidéken.” (Bisztray Gyula) „Nekünk nem voltak tradícióink – írja Szenteleky –, ezen a tájon sohasem volt kulturális vagy érzésszerű regionalizmus, ezért a regionális öntudat, illetve annak szükségessége sokkal később fejlődött ki, mint Erdélyben vagy Szlovénkóban. Tíz év előtt még lehetetlennek tartottuk, hogy önálló életet is élhe-tünk, egy regionális csoportosulás önálló életét, nemsokára azonban be kellett látnunk, hogy ha élni és fejlődni akarunk, akkor csakis ezekben a regionális keretekben élhe-tünk, mert más életlehetőség nem kínálkozik. Be kellett látnunk, hogy önmagunkra

„vagyunk utalva és hagyatva, hogy csakis saját erőnkre és hitünkre számíthatunk.” Szenteleky azzal is tisztában van, hogy a hagyománytalanság és regionális öntudat hiányának szempontjából a kisebbségek közül a vajdasági magyarság indul a leghátrányosabb helyzetből az új életforma kialakítása felé: „Az új magyar szigetek – majdnem azt írtam: gyarmatok – közül mi voltunk az utolsók, akik a regionális életszemléletet elfogadtuk, és késlekedésünkért drágán kellett megfizetni. Közösségünk megszervezése, a kisebbségi öntudat és kötelesség kifejelesztése, kultúránk fontosságának az elismertetése ma sokkal nehezebb, mint tíz évvel ezelőtt lett volna, amikor még nem hittünk a vajdasági magyar irodalom szükségességében. Ha ma az általános magyar kultúra ábrándos hívői lennénk, úgy hamarosan elpusztulnánk.”

Nemcsak a vajdasági kisebbség sajátja, hogy a kulturális megnyilatkozásformák közül elsősorban az irodalomra ruházza a regionális öntudat, a kisebbségi identitástudat megfogalmazását, ez egyfelől, Ausztria kivételével, általános közép-európai jelenség. Ugyanis „a 20. század első évtizedében az irodalmi tudatban rögződött a fiatal nemzedék evidenciaélménye, az elmaradottság. Metaforikus nevet is kapott, az Ady találta szimbólumot: itt terpeszkedett a magyar Ugar, a halálszagú, a lelkek temetője – ahogyan erről Hanák Péter fogalmaz *A Kert és a Műhely* című tanulmányában. Nem véletlen, hogy a vajdasági regionális tudat, kisebbségi identitástudat kialakításának feladatát éppen *ugartörésnek* nevezi Szenteleky. Másfelől viszont az is tény, hogy identitástudat nincs önmagában, hanem csak az adott közösség kultúrájában testesülhet meg, „hisz a kultúra nem más, mint az adott közösség identitásának koncentrálódása és tükröződése a szellemi értékekben” (Bundula István).

A vajdasági magyarság identitástudatának ingatagságához, megítélésem szerint, jelentős mértékben hozzájárult az a körülmény, hogy a két világháború közötti időszakban – Szenteleky minden heroikus erőfeszítése ellenére – sem tudott olyan irodalmi mű megteremtődni, amely esztétikailag értékes lett volna. Enélkül ugyanis az irodalomnak nincs igazán hitele, nem lehet az önmege erősítés eszköze, inkább a bizonytalanságot mélyíti. Ezzel nem akarom azt állítani, hogy az esztétikailag értékes művek már önmagukban elegendőek lettek volna a két világháború közötti időszakban a vajdasági magyar regionális tudat megizmosodásához, mert a helyzet jóval bonyolultabb. A befogadóközeg igénytelensége, kulturális tájékozatlansága ugyanilyen mértékben volt elbizonytalanító tényező. Az esztétikai érték hiánya nem csupán a két háború közötti vajdasági irodalom specifikuma. Peéry Rezső írja a szlovákiai magyar irodalom azonos korszakáról, hogy „irodalmunk mögött nincs létértelem, nincs idegekkel lereagált alkotó gondolat, nincs éltető eszmei nyugtalanság. Irodalmunk legnagyobb része egyszerűen periférikus termelés lett, melyet pietásból fogyaszt a magyar közönség”. Az a groteszk helyzet teremtődik meg a Vajdaságban, hogy a regionális tudat, a kisebbségi identitástudat vezérszólam marad, ami megteremtődik, úgyszólván egytől egyig a vidékiség, a provincializmus tipikus megnyilatkozása. Hagyományok, eleven befogadóközeg híján, elszakítva az anyaországtól, önmagának érvényt szerző releváns értékrend híján méhez mérhetetlen volna magát a vajdasági kisebbségi tudat? Az lett volna isteni csoda, ha autentikus, esztétikailag értékes műveket hordott volna ki.

A második világháború folyamán bekövetkezett ideiglenes határvisszarendeződés további önazonosság-válságot szülő körülményeire fölösleges kitérnem ez alkalommal, e körülmény, azt hiszem, önmagáért beszél. Inkább azzal a látszatra ugrásszerű változással foglalkoznék, amelyet az Új Symposion-mozgalom hozott a vajdasági magyar

irodalomba a hatvanas évek derekán. Az ekkor induló nemzedék hadat üzent az előző nemzedéknek, amely a kötelező szocrealista hullámot átvészelve Szenteleky helyi színek elméletének folytatását tűzte feladatául. Az ötvenes évek végén, hatvanas évek legelején megteremtődött a helyi színek szempontjából néhány valóban hiteles irodalmi mű, számottevő befogadóközeg híján azonban megint csak vajmi keveset jelentett kisebbségi önazonosságunk megerősítése terén. A hatvanas évek fiataljai, mint ennek az irodalomnak a potenciális befogadóközege, mindezt teljesen elutasítva, annak a lendületes és nyitott szellemi áramlatnak az eleven sodrásába került, amely az akkori jugoszláviai kultúrák egészét érte Nyugat felől, és pedig az ország szocialista blokkon belüli kivételesen nyitottnak számító szellemi orientációjának, e blokkon belüli különütasságának köszönhetően. A formaprobléma kérdése ekkor tudatosodik először a vajdasági magyar irodalomban. A legkiemelkedőbb művek tanúsága szerint úgy értelmezve e kérdést, ahogyan Mészöly Miklós fogalmaz erről: „A művészet csak addig lehet igazán önmaga, amíg egyesíteni tudja a szépséget és a becsületet inzultust. S itt korántsem formai inzultusra, meghökkentésre gondolok. Az igazi formabontás sosem öncélú, mindig megfelelő formát kereső; s az más. Mint ahogy az inzultus is, ha igazi: mindenekelőtt szembesítés magunkkal.”

Ekkor fordul elő a vajdasági magyar irodalomban először, hogy két kultúra határmezsgyéjén a híd-szerep nem kisebbségi toleranciából, nem a többség iránti lojalitás bizonygatásából fakad, hanem valódi értékek befogadásának belső szükségletéből. A vajdasági magyar irodalomnak a jugoszláviai kultúrák felé fordulását a korabeli hivatalos magyar irodalom merevsége is serkentette. Ennek a körülménynek köszönhető, hogy az akkori magyarországi irodalom legrangosabb írói szinte folyamatosan szerepeltek nemcsak az Új Symposion, tehát a fiatal nemzedék folyóiratában, de az akkori közép-nemzedék élgárdájának folyóirataként funkcionáló Hídban is. Nem véletlen, hogy ebben a szellemi aurában íródik meg a vajdasági (illetőleg jugoszláviai) magyar irodalom története (Bori Imre, 1968), jól példázva a regionális tudatra, az önazonosságra való törekvés megizmosodását. Mint ahogy az talán elkerülhetetlen is, ez az identitáskép a vajdasági magyar irodalom tanúsága szerint nem mentes a megszépítésektől, önmagunk értékeinek túlértékelésétől sem. Egyfelől mohó modernségigény, másfelől túlértékelt hagyományok, az esztétikai érték aranyfedezete nélkül, és a tényleges befogadó közeg további hiánya – ez a többszörös rövidrezárás jellemezte fénykorában a vajdasági magyar irodalmat, s a belőle kiolvasható identitástudatot.

A politika önazonosságot gátló és csonkító hatása azonban – mint annyiszor a század folyamán Közép-Európában – itt is mindjobban beleszólt az irodalom alakulásába. Már a hetvenes évek elején újra éberebb lett a cenzúrázás, egy-egy szám betiltása, s bírósági perek következtek. Ez fajult lassacskán addig, hogy a hetvenes évek végén induló, tehetségekben kivételesen gazdag új nemzedék lapjaként megjelenő Új Symposion főszerkesztőjét 1983-ban eltávolítják posztjáról, s ennek következményeként az egész szerzői gárda úgyszólván teljesen visszavonul, nemcsak a laptól, de az irodalmi élet egészétől is. A vajdasági magyar irodalom és kultúra, mintegy röpke két évtizednyi fénykora után, 1983-tól kezdett sorvadni. Ebben döntő szerepet játszott a fiatal nemzedék eltávolítása az irodalmi közéletből, s ennek nyomán az, hogy a legfiatalabbak, az Új Symposion-gárda leváltása ellen tiltakozva – éveken át lap, s a vele kezdettől fogva összefonódó műhely nélkül maradtak. A lapok, folyóiratok, könyvkiadás s a magyar kulturális intézmények egytől egyig az állam fennhatósága alatt álltak. Illegális ellenzé-

ki csoporttá szerveződni nem volt semmilyen esély, ehhez egyébként is túlságosan kis számú e kisebbség. Még keserűbbé tette e kudarcot a fiatal nemzedék számára az a körülmény, hogy a magyar intézmények élén javarészt a Symposion első nemzedékének tagjai álltak, s a fiatalok eltávolításáról ők döntöttek. Hogy elkerülhetetlen volt-e a fiatal, hangsúlyozom, nagyon tehetséges és összehangolt nemzedék eltávolítása, avagy kisebbségi reflexekből fakadó feladat-túteljesítésnek tulajdonítható-e, ma már keveset változtat a lényegen, mert az elkövetkező évek során olyan gazdasági válság következett be az országban, amelyet eltussolni nem tudott másként a politikai vezetés, mint a délszláv tagköztársaságok mindegyikében az addig elnyomott nemzeti önazonosság-tudatra apellálva. A populizmus térhódítása, az egymás elleni uszítások véres háborúba kergették a délszláv térség népeit. Hogy a helyzet még groteszkebb és esztelenebb legyen, a Kis-Jugoszláviává csonkult Szerbia és Crna Gora, mely szemrebbenés nélkül állította nemzetközi fórumokon, hogy nem áll kapcsolatban a Horvátországban, majd később Boszniában is kirobbant háborúval, nemzeti hovatartozásától függetlenül küldte hadköteles polgárait a harctérre. Senkinek sincs áttekintése afölött, hogy hányan veszítettek életüket e gyilkos háborúban, de azt tudjuk, hogy köztük voltak szép számmal magyarok is. Az utóbbi hat-hét év leforgása alatt minden addig érvényben lévő értékrend összeomlott. Szemforgató hazugságok özöne képezi mindazt, ami társadalmi-politikai életnek nevezetik. Mindez a súlyos gazdasági válságból következő elszegényedéssel párosulva általános távlattalanságerzetet teremtett, s a mai napig is ragályként terjed a tömeges elvándorlás.

Mivel Kis-Jugoszláviában névlegesen többpártrendszer van, néhány évvel ezelőtt megalakult a vajdasági magyarok érdekvédelmi szervezete, a VMDK, mely a többségi nemzet új pártjainak mintájára a vajdasági magyarság nemzeti tudatának, kisebbségi identitástudatának elnyomása, elfojtódása ellen emelte fel a szavát. Vitathatatlan tény, hogy a kommunista rendszerek nem a nemzeti sajátságok és jogok elismertetését tűzték zászlajukra uralomra jutásukat megelőzően sem, hanem a proletariátus osztályérdekeit, nemzeti hovatartozástól függetlenül. Hogy mindez hogyan festett a gyakorlatban, ma már köztudomású. A vajdasági magyarság érdekvédelmi szervezetének köszönhetően számos olyan, a magyarságot ért sérelemre derítettek fényt a nyilvánosság előtt, amelyről évtizedeken át püsszeni sem lehetett. Hogy a legsúlyosabbat említsem: az 1942-es újvidéki razzia megtorlásaként következtek az 1944–45-ös események, amelyek következtében 30–40 ezer magyart végeztek ki a Vajdaságban.

Kezdetben a VMDK elég nagy népszerűségnek örvendett a vajdasági magyarság körében, ám lassanként feltűnővé vált, hogy a humán, főleg irodalmár értelmiség többségét mégsem tudta megnyerni magának. Ennek legfőbb oka minden bizonnyal abban van, hogy a VMDK vezető tagjainak többsége az egypártrendszer idején is vezető szerepet játszott, csak akkor kommunistaként. A vajdasági értelmiség azon részét, mely távol tartotta magát a magyarok érdekvédelmi szervezetétől, taszította egyrészt a gyors pártállás, hasonló gyors színváltástól vagy viszolygott, vagy nem mert vállalkozni, másfelől pedig a VMDK populizmus felé hajló túlkapásaival sem tudott egyetérteni. Az a legnagyobb baj a VMDK-val és a közelmúltban belőle kivált új vajdasági magyar párttal, a VMSZ-szel, hogy a magyarság érdekeit illető nézetkülönbségek körüli csatározásokra fordítják a legtöbb energiát. Pedig a magyarság súlyos megfogyatkozása számos, égetően fontos kérdés megoldását sürgetné. S összefogás nélkül aligha lehet e téren egy tapodtat is előbbre jutni.

Önazonosság nincs önmagában. És nincs a nemzeti hovatartozás szólamszerű ki nyilatkoztatásában sem. Csak az adott közösség szellemi értékeiben érhető tetten, csak ez adhat számára tényleges tartalmat. Ma a vajdasági magyarság kultúrája nagyon elszegényedett. Egyre feltűnőbben hiányzik mögüle a „létértelem”, az „idegekkel lereagált alkotó gondolat”. Mindjobban tért hódít a provincializmus, a szigetlettel járó vidéki beszűkülés. Mindez arra vall, hogy e kisebbség „enyelgő látványosságokba” menekül, őszinte számvetés helyett.

Am ilyen nagyarányú megfogyatkozás esetén van-e még értelme az őszinte számvetésnek, van-e értelme a mindig is oly ingatag önazonosság további keresésének-megőrzésének? Ehhez a térség egészének kellene az egymás mellett élő népek helyét és szerepét újraértékelni. S elfogadni végre a multinacionális és multikulturális jelleg tényét, felismerni a bennük rejlő gazdaság önazonosságát és önbecsülést adó lehetőségeit.

BEKE GYÖRGY

Felégetett észéki hidak

1. Ha Ormánság, akkor nyilván Kodolányi János. Hiteles vezető a Dráva túlsó partjára is, Horvátországba.

„Ott folyik nem messze, néhány kilométernyire Vejti, Piskó mellett, odaát a martja Moslavinánál meredek, ideát a part lapos, tocsogós, áradásos.” *Süllyedő világ* című visszaemlékezéséből idézek, 1940-ből. A folyó két partján még béke van, az író társasága nyári melegben lejár fürdeni a Drávára. „Semmi sem akkora gyönyörűség, mint ülni a nehéz ladikban és evezni a sötétzöld vízen a sziget felé.” Ez a sziget a vejti rév és Moslavina között terül el, fűzfák rengetege borítja, a homok forró és bársonyos. Komp viszi át a ritka szekereket a magyar partról a horvát oldalra. A gerendákból összerótt vízi alkalmatosságot „repülőnek” nevezik. Annyira béke van még, hogy nem fegyverropogás, határösszetűzés, szökevények elfogása a beszédtema, pedig Európa máshol már lángokban ég; hanem az, hogy egy rettentő harcra ladikostul elragadott egy halászt, a ladikot lennebb, Eszéknél partra vetette a víz, a halász nem került elő soha.

„Néha átme gyünk Moslavinára is. Kocsistul-lovastul a repülőre hajtunk, s a gyors víz sodra átsegíti a széles gerendatákolmányt a túlsó partra. Ott fölkapaszkodunk a meredeken, s már bent is vagyunk a szép, tiszta horvát faluban. Hóféhérre meszelt házak sorakoznak itt, mindegyik előtt virágos kert, minden ablakban muskátli virít. A házak előtt üde szederfák vetnek árnyékot. Gyalogjáró, kociút oly tiszta, mintha szobában volnánk. És gyönyörűek a fiatal horvát lányok, asszonyok. Arcuk, mint a virágszirom. Fehér, ingszerű, berakott ruhájukat a keblük alatt kötik meg, fehér térdük kilátszik, s a lábuk kicsiny és gömbölyű... Ugyanúgy viselkednek, ugyanúgy köszönnek, ugyanúgy végzik a dolgukat, ugyanolyanok a szerszámaik, sőt a házaik is. Még magyarul is meglehetősen tudnak, aminthogy a mieink közül is sokan tudnak horvátul. Ezek nálunk árulják a szilvát, a súlyat, a halat, azok ide jártak ezer éven át makkoltatni, lovat legeltetni, halászni, s most is átjárnak disznót venni, lent eladni. Azazhogy inkább cserélni.”